

A Műegyetemi Napok rendezvénysorozat az elmúlt évek során a hazai felsőoktatási intézmények egyik – számos vélemény szerint a – leggazdagabb és legszínvonalasabb eseményévé nőtte ki magát, s például szolgál nem egy hasonló kezdeményezésnek. Mindezt nemcsak az egyre sokasodó és bővülő tematikájú szakmai programok, változatos kulturális és sportesemények, egyre nagyobb számban érdeklődő külső kiállítók és neves, olykor világhírű előadók szereplése igazolják, hanem az is, hogy az ipari szféra képviselői körében egyre bővül az a jelenleg mintegy félezres törzsgárda, amelynek tagjai rendszeresen megjelennek az Ipari Nyílt Nap rendezvényein, továbbá az, hogy a szak- és tömegkommunikáció súlyának és jelen-

tőségének megfelelően foglalkozik a rendezvényről szóló hírveréssel és tájékoztatással. Mindez természetesen nem a véletlen műve: a siker a szervezők – Rectori Hivatal, Diákközpont, Műegyetemi Ifjúság Szolgáltató Kht., Egyetemi Hallgatói Képviselőtestület, az egyes karok és intézmények képviselőiből álló, *Horvai György* tudományos rektorhelyettes által elnökölt Koordinátorok Tanácsa, valamint a *Dallos Györgyi* vezette PR Iroda – sok hónapos tervező, előkészítő és szervező munkájának gyümölcse.

Árkos Iván
(BME OMIKK)

Hozzáférés: van remény a jobbításra?

A londoni University College tudományos kommunikációs igazgatója úgy látja, hogy újra kell értelmezni a tudományos információkhoz való hozzáférés lehetséges kérdéseit és lehetséges modelljeit. A mai helyzetről sokan azt gondolják, hogy ilyen olyan – pénzügyi, jogi stb. – korlátozások csökkentik a szükséges információkhoz való hozzáférés esélyét. Az információhasználat pedig – általánosságban gondolkodva – a személyek és országok számára mindinkább a gazdasági siker kulcs tényezője. Akik hozzáférnek a számukra szükséges információkhoz, egészen más versenyhelyetbe kerülnek, mint ezt nélkülöző vetélytársaik. „Szeptember 11-e” után rendkívül sok minden változott a világban, de a tudományos információ ugyanolyan alaptényező maradt, mint korábban volt. Viszont változatlan az egyre emelkedő ár, a korlátozó licenc, az állománygyarapítás költségvetési korlátja és egyéb. Egyszóval: egyértelműen fokozódó szükségletek és igények egyfelől, korlátok, akadályok a hozzáférés terén másfelől.

Tudományos közösségek, kiadók, információs vállalkozások és könyvtári egyesületek, konzorciumok keresik lázasan a megoldás módjait. Hol tartunk, mik az esélyek?

A budapesti felhívás a nyílt hozzáférés kezdeményezését (*Budapest Open Access Initiative = BOAI*; <http://www.soros.org/openaccess>) javasolja: a tudósok azon régi hajlamát, hogy megosszák legfrissebb kutatásaik eredményeit, felfedezéseiket társaikkal és minden érdeklődővel, most össze kell kapcsolni a világháló nyújtotta technikai háttérrel. A tudományos közlemények szabad és korlátozás

nélküli terjesztéssel szolgálják a további kutatást, az oktatást, és minden hasznos kezdeményezést. Két eljárást javasol a felhívás: egyrészt a szerzők saját digitális archívumainak megteremtését, másrészt olyan „alternatív” folyóiratok megteremtését, melyek ingyenesen elérhetők a hálón. A felhívás így valódi víziót kínál a lehetséges jövőbeni megoldásokhoz. Érdemes azonban áttekinteni az egyéb megoldási kísérleteket is.

A legnagyobb (folyóirat)kiadók által terjesztett „csomagok” már széles körben terjednek. Ezek előre meghatározott számú és összetételű elektronikus időszaki kiadványt kínálnak a felhasználóknak, elsősorban könyvtáraknak. A „nagy üzletről”, ahogy szellemes és kritikus cikkében *Ken Frazier* nevezi (*The librarians' dilemma: contemplating the costs of the „Big Deal”. = TMT, 2002. 4. sz. p. 155–160.*), kétségbe vonható, hogy valóban a könyvtárak javát szolgálja-e. Látszatra egyértelműen jó, hogy nagyjából ugyanannyi pénzért több információhoz juthat a megrendelő. De ha a több egyben szükségtelen ballaszt is, amely iránt senki nem érdeklődik, akkor vajon javult-e jöttányit is az információhoz való hozzáférés, kérdezi Frazier. A konkrét felhasználó adott cikkekre tart igényt, s az illet nem tartalmazó kiadványok bármily impozáns listája hidegen hagyja. Így – szerinte – a „nagy üzlet” érvényessége legalábbis egyoldalú. Jobban szolgál(hat)ja a könyvtári terület érdekét, ha a kiadó (terjesztő) a konkrét igények szerint „személyre szabja” a felkínált elektronikus kiadványok listáját. Továbbá sokat jelenthet, ha a felhasználási szerződés tényleg felhasználóbarát. E tényezők elősegíthetik az ár és a – ténylegesen igényelt –

tartalomszolgáltatás jobb összhangját. Ennél is radikálisabb megoldást hozhat az olyan licencszerződés, ahol a ténylegesen elolvasott-használt közlemények – tehát már nem a folyóiratok, hanem a konkrétan igényelt információmennyiség – szolgálnak elszámolási alapul.

A hozzáférés ismert rendszerét hozták létre a külföldi könyvtári kooperációk. Ezekről a fenntartónak az a véleménye, hogy jó esetben pénzmegtakarítást eredményezhetnek. A könyvtárpolitikus pedig azért támogatja őket, mert általuk több felhasználó részesedhet az emelt szintű szolgáltatásokból. A könyvtári együttműködés legújabb fejleményeihez tartoznak a konzorciumok. Ma már nemzetközi szinten is összefogtak a konzorciumok az ICOLC keretében (*International Coalition of Library Consortia*, honlapja: <http://www.library.yale.edu/consortia>), mely által a tapasztalatok értékes cseréje és még szélesebb összefogások valósulhatnak meg. E konzorciumok annyiban is új fejleménynek tekinthetők, hogy a hagyományos könyvtárközi kölcsönzést túllépve mind több könyvtári munkaterületre kiterjedhetnek.

A konzorciumok elősegíthetik, hogy akár országos hozzáférési jogosultságot is szerezzenek az érdekelte intézmények, illetőleg könyvtáraik. Az angliai NESLI (*National Electronic Site Licence Initiative*, honlapja: www.nesli.ac.uk) ugyanakkor a lehetséges egyetemi könyvtárak kisebb hányadát fogja csak át, s a licenc által szolgáltatott elektronikus folyóiratok sem képviselnek elég nagy számot. A vágyott jövőképe szerint lehetőleg minden érdeklődőnek el kellene juttatni az összes lehetséges forrást. Megoldható-e ez a szándék a könyvtári konzorciumok akármilyen széles bővítése által? Aligha, hisz a tudományos kommunikáció folyamátának a könyvtárak csak egyik, s nem is a legjelentősebb láncszemei. Biztosan fontosabbak maguk a szerzők és a kutató intézmények (ide sorolva az egyetemeket is).

Az elektronikus dokumentumszolgáltatás is széles körű elismertséget szerzett az elmúlt évtizedben. A korábbi könyvtári dokumentumszolgáltatás lényegében a köz számára fontos érték közvetítésére vállalkozott (nem profitért, s többnyire ritkábban használt forrásokat, folyóiratokat érintett maga a szolgáltatás). A mai kiadói elektronikus dokumentumszolgáltatás két irányban igyekszik terjeszkedni. Egyrészt megcélozza a fizetőképes keresletet – feledtetve a könyvtári nonprofitot –, másrészt nagyszámú felhasználó intézménynek kínál nagy-

tömegű információt (lényegében a folyóirat-előfizetés alternatívájaként). A kiadók nem örülnének, ha a könyvtárak maguk látnák el e feladatot, hiszen akkor a folyóiratok kialakult létezőmódja kerülne veszélybe (mind kevesebb előfizetés, egyre több cikkigénylés anélkül, hogy a kiadó részesedne a bevételből). Egy másik angliai projekt, az EASY (*The Electronic Article Supply*) a középutas megoldást célozza: kiadói beleegyezéssel (és részesedéssel) igyekszik ugyanolyan áron szolgáltatni, mint a hagyományos dokumentumellátás. Érdekes, mégsem nagyon terjed. Ennek az lehet az oka, hogy a nagy-britanniai felhasználók annyira megszokták a British Library immár több évtizedes szolgáltatásait, hogy nem kívánnak újabb megoldásokkal kísérletezni. A BL-t viszont a kiadók párhuzamosan létrehozott vállalkozásai igencsak fenyegetik. Összességében a dokumentumszolgáltatás a tudományos kommunikáció egészén belül nagyságrendileg marginális szerepet játszik (főként a folyóiratpiacot tartva szem előtt). A kiadók olyan új vállalkozásai, mint a CrossRef (<http://www.crossref.org>), amely a bibliográfiai-referáló adatbázistól közvetlen kapcsolódást, linket kínál a teljes szövegű változathoz, jelentősen felgyorsíthatják a konkrét tanulmányok azonnali szolgáltatási menetét.

Egészen más megközelítés az, amikor a pénzügyi rendezés avagy finanszírozás már az inputnál megjelenik. Más szóval: mikor a kiadást támogatják, hogy utána a hozzáférésnél már ne merüljön fel térítési kötelezettség. A SPARC-projekt (*Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition*, honlapja: <http://www.arl.org/sparc/>) keretében – a Német Fizikusok Társaságával és az Institute of Physics Publishinggal együttműködve – a szerzők fizetnek közleményeik gondozásáért és megjelentetéséért. Hasonló modellt követ a BioMed Central (www.BioMedCentral.com) is, ahol több elektronikus folyóiratot gondoznak ugyanígy.

A hozzáférés új lehetőségei közé tartoznak a szerzők, intézmények vagy szakmai társaságok által fenntartott weboldalak. Kétségtelenül hozzájárul a fizikai információs hozzáférés javításához például a Los Alamos-i Kutatóintézet honlapja. Általában is hasznos, ha a szerzők kutatási jelentései a megfelelő intézmény honlapján bármikor és bárki által elolvashatók. Ez önmagában nem oldja meg a tudományos információáramlást, ám kiegészítésként az elektronikus folyóiratokhoz, a referáló adatbázisoktól a teljes szövegűekhez elvezető linkekkel már ígéretesnek mondható.

Végül a könyvtárak változó szerepét érdemes említeni: a hagyományos gyarapítás helyett egyre inkább a hozzáférést segítő navigálás lehet meghatározó funkciójuk.

/FRIEND, Frederick J.: Improving access: is there any hope? = Interlending & Document Supply, 30. köt. 4. sz. 2002. p. 183–189./

(Sonnevend Péter)

Az információs technológia költségvetése és kiadásai: mennyibe kerül évente?

Az információs technológia fejlesztése a könyvtárak modernizálását és átalakítását jelenti. Modernizáláson a meglévő funkciók és szolgáltatások automatizálása értendő a hatékonyság növelése érdekében. Ennek legkézenfekvőbb példája egy integrált könyvtári rendszer bevezetése. Átalakításon az automatizálás következtében szükségszerű új munkamódszerek kialakítását értjük. Ennek egyik szép példája a távoli, teljes szövegű adatbázisok elérésének, vagy a könyvtárak távoktatási programjaiban való részvételnek a biztosítása a felhasználók számára.

A modernizálás és átalakítás megvalósításának kiadásait és költségvetését a könyvtárosoknak más módon kell meghatározniuk és előterjeszteniük. A teljes szövegű információk szolgáltatói például nagyon különböző árstruktúrával kínálják szolgáltatásaikat, s a könyvtáraknak ennek megfelelően kell dönteniük (pl. hány szimultán hozzáférés legyen, ezek jelszókötelesek legyenek-e). A legtöbb esetben a könyvtárak nem birtokolják az elektronikus tartalmakat, csupán bérlik, s ha valamelyik fél felbontja a szerződést, az adatbázis tartalma a továbbiakban nem lesz hozzáférhető. A távoli hozzáférés diákok ezreinek teszi lehetővé, hogy otthonukból vagy munkahelyükről használják az adatbázisokat, s mentesíti a könyvtárat a munkaállomások beszerzése és fenntartása alól. Nem is szólva arról a kényelmetlenségről, amit a könyvtárban való sorban állás, s csak a nyitvatartási órák alatti használat jelent.

Az információs technológia jelentősége és fontossága ellenére a könyvtárigazgatók a mai napig sem érték meg teljes mértékben az információs technológiák költségeinek belső struktúráját, és nem tervezik megfelelően a kezdeti és visszatérő kiadásokat. A modernizáció első lépéseit (munkaállomások, CD-ROM-ok) a könyvtárak többségében rendszerint az év végi megtakarításokból ad hoc jelleggel finanszírozzák. Az egyszeri adományok és megnyert pályázatok ugyancsak a technológiai fejlesztéseket hivatottak szolgálni. A

későbbiek folyamán azonban rendszerint kiderül, hogy a technológiai eszközök karbantartásához, illetve az információszolgáltatókkal kötött megállapodásokhoz szükséges, rendszeresen visszatérő költségek előteremtése gondot okoz, s a fedezetük nemegyszer csak szakkönyvek, szakfolyóiratok terhére teremthető elő.

El kell fogadnunk, hogy az információs technológia napjainkra a könyvtárak üzemeltetési infrastruktúrájának egyik alappillérvé vált. Nem egyszeri beruházásról van szó, fenntartása hosszú távú anyagi elkötelezettséget jelent. Az információs technológia költségei a következő három csoportba sorolhatók:

- **Egyszeri beruházások**, például egy integrált könyvtári rendszer és az üzemeltetéséhez szükséges hardvereszközök beszerzése. Jóllehet itt egyszeri költségről van szó, nem szabad elfelejteni, hogy ez önmagában is visszatérő, rendszeres költségek generálója.
- **Kezdeti költségek**, például egy adatbázishoz való hozzáférés, illetve a használatához szükséges felszerelés beszerzése (itt is felmerülhetnek rendszeres fenntartási költségek).
- **Visszatérő költségek**, amelyek egy-két pénzügyi évre kihatóan jelentkeznek. Ezeket fel kell mérni, meg kell tervezni, és nyomon kell követni.

A tervezéskor számolni kell az adott információs technológia várható élettartamával is. A munkaállomások például elavulhatnak, növelve ezzel a visszatérő karbantartási és éves követési költségeket. A költségeket tehát mindezeket figyelembe véve több évre előre kell megtervezni.

Egy információtechnológiai fejlesztés tervezésekor célszerű egy kiadási struktúramodell alkalmazni. E modell elemei a következők:

- a felhasználói igények és a piacon meglévő technológiák felmérése és a lehető legjobb összehasonlítása;
- tárgyalások arról, miképpen lehet az intézmény vagy konzorcium gazdasági és jogi előnyeit biz-